

УДК 372.3.035

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ГУМАНІСТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Черепаня Н.І., к. пед. н.,
доцент кафедри теорії й методики дошкільної освіти
Мукачівський державний університет

Статтю присвячено проблемі гуманістичного виховання дошкільників. Здійснюється теоретичний аналіз сутності й ключових характеристик гуманістичного виховання дітей дошкільного віку в психолого-педагогічній літературі.

Ключові слова: гуманізм, гуманістичне виховання, гуманістичні почуття, гуманістична спрямованість дітей дошкільного віку.

Статья посвящена проблеме гуманистического воспитания дошкольников. Осуществляется теоретический анализ сущности и ключевых характеристик гуманистического воспитания детей дошкольного возраста в психолого-педагогической литературе.

Ключевые слова: гуманизм, гуманистическое воспитание, гуманистические чувства, гуманистическая направленность детей дошкольного возраста.

Cherepanya N.I. THEORETIC ASPECTS OF HUMANIST EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN

Humanistic education of preschool children has been considered in the article. The article is a theoretical analysis of the nature and key characteristics of the humanistic education of preschool children in psychological and pedagogical literature.

Key words: humanism, humanist education, humanistic sense, humanistic orientation of preschool children.

Постановка проблеми. Ми живемо в складний час, коли весь уклад людського життя зазнає значних змін і перетворень: ламаються звичні норми й стереотипи, спостерігається стрімке падіння моральних принципів та ідеалів, особливо серед молоді. У час загострення соціальних, економічних і політичних суперечностей суспільству все частіше доводиться стикатися з проявами жорстокості, брутальності й насилля. Людська особистість втрачає почуття захищеності та безпеки. Усе це, безперечно, викликає занепокоєння педагогів.

Останнім часом досить часто на сторінках преси, у державних документах, у виступах діячів науки й культури порушується питання про необхідність гуманізації нашого суспільства загалом і освіти зокрема, про виховання на духовних засадах. Виховання в дітей почуття любові, милосердя, співчуття, справедливості – ця проблема звучить сьогодні надзвичайно актуально, адже суспільству доби оновлення вкрай необхідні люди високих моральних якостей.

Дитина дивиться на світ широко розкритими очима, прагнучи пізнати й відчутися його. Завдання педагога полягає в тому, щоб дати малюкові уявлення про довкілля, допомогти сформуванню особисте бачення світу. Як стверджують дослідники означеної проблеми В. Абраменкова, Л. Галігузова, А. Гончаренко, Т. Поніманська, у старшому дошкільному віці відбувається усвідомлен-

ня самого себе як суб'єкта діяльності, автора гуманних учинків.

Гуманістична педагогіка визначального значення надає вихованню активного, свідомого ставлення дитини до навколишньої дійсності. Згідно з гуманістичною теорією виховання, педагог розглядається як керівник світосприйняття дитини. Основою духовного розвитку дитини є емоційний досвід, який починає формуватися в ранньому віці й за сприятливих умов становить «базисну довіру до світу», що є запорукою формування гуманістичної спрямованості особистості. Уявлення про себе в дитини формується з уявлення про оточуючих людей [1, с. 28].

У теорії і практиці дошкільного виховання останнім часом спостерігається тенденція до підвищення інтересу до гуманістичних теорій виховання, яка пов'язана передусім із переломним моментом у розвитку суспільства та переходом дошкільної освіти від авторитарно-дисциплінарної до особистісно орієнтованої моделі виховання [4, с. 5].

Проблема виховання гуманних почуттів змалку, формування доброзичливих взаємин у колективі дітей, прищеплення дітям умінь бути людьми серед людей набуває особливого значення, адже вимоги до морального обличчя кожного члена суспільства зростають із кожним днем.

Ступінь розробленості проблеми. Розвиток проблеми виховання гуманістич-

них почуттів у дітей знаходить своє відображення в працях педагогів минулого й сучасності. Над цим аспектом морального виховання працювали Я.А. Коменський, Я. Корчак, М. Монтессорі, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.

Видатний польський педагог-гуманіст Януш Корчак, який присвятив життя вихованню дітей, у своїх творах наголошував про особливості дитячої душі – прагненні до рівності, справедливості, добра.

Проблему виховання дітей дошкільного віку Марія Монтессорі трактує як проблему духовної сфери людини: розуміння та розрізнення нею добра і зла, вдосконалення чутливості, совісті, виховання моральних почуттів тощо.

М. Монтессорі усвідомлювала глибокий зміст понять: любов, чемність, взаємодопомога, вдячність, пошана тощо – і відчувала велику відповідальність за формування цих якостей у дітей. Духовність – це цінність, що має такі прояви, як совість, любов, жертівність. Одна з функцій совісті – вирізняти добро від зла, а її проявом є виправдання чи осуд власних вчинків, своєї поведінки [1, с. 18].

Постановка завдання. Мета статті – здійснити теоретичний аналіз сутності й ключових характеристик гуманістичного виховання дітей дошкільного віку в психолого-педагогічній літературі.

Виклад основного матеріалу. Дошкільне дитинство – початковий і визначний етап духовного становлення особистості. Діти дуже рано починають відчувати доброту і справедливість з боку оточуючих дорослих, однолітків і дуже чутливо реагують на прояви недобррозичливості до них. Це, зокрема, відзначає у своїх працях К. Ушинський. «Ніщо – ні слова, ні думки, ні навіть вчинки наші не виражають так яскраво й правильно нас самих і наше ставлення до світу, як наші почуття: у них відчувається характер не окремої думки, не окремого рішення, а всього змісту нашої душі та її складу», – писав педагог.

Яскравим утіленням гуманістичних ідей у педагогіці є виховна система В. Сухомлинського, видатного українського педагога-гуманіста. «Дитячий світ – це світ особливий. Діти живуть своїми уявленнями про добро і зло, честь і безчестя, людську гідність...», – наголошував педагог-новатор. Він уважав, що дуже важливо саме з малих років виховувати почуття дітей, учити їх співвідносити власні бажання з інтересами інших. Той, хто заради своїх інтересів і потреб відкидає закони совісті і справедливості, ніколи не стане справжньою людиною та громадянином. Діти мають усвідомлювати, що в житті, окрім радощів, є і страждання, біль і

самотність. В. Сухомлинський наголошував на тому, що не варто відгороджувати дітей від людських страждань і нещастя. «Егоїсти, шкурники, люди, байдужі до горя й бід інших, якраз і виростають із тих, хто в дитинстві знає лише свої бажання й не звертає уваги на інтереси колективу» [5, с. 32].

Педагогіка В. Сухомлинського заснована на визнанні особистості людини як найвищої соціальної цінності. Звідси випливає творча опора на здібності, інтереси та бажання дитини у виховному процесі, гармонійний розвиток почуттів і розуму дитини. Саме тому вона не отримала прийняття й визнання в період «застою» суспільного та політичного життя. Але вслід за нею як альтернатива авторитарному стилю педагогічного керівництва з'явилась так звана «педагогіка співробітництва», яка об'єднала педагогів-новаторів (Ш. Амонашвілі, В. Шаталов, С. Лисенкова, Є. Ільїн, І. Волков та ін.), які організовували процес навчання й виховання на особистісно-гуманістичній основі та на основі спілкування педагога й дітей [5, с. 48].

У дослідженнях учених у галузі дошкільної педагогіки: А. Виноградової, С. Козлової, В. Нечаєвої, Л. Пеньєвської та ін. – розглядалися різноманітні аспекти морального виховання дітей дошкільного віку, у тому числі й питання формування в дітей почуттів і уявлень, які є основою гуманістичної спрямованості особистості.

Психологи та педагоги підкреслюють, що почуття дітей інтенсивно розвиваються саме в дошкільному віці. Вони виявляються й у ставленні дитини до самої себе (почуття власної гідності, переваги чи невпевненості, відчаю тощо), і в ставленні до інших людей (симпатія чи антипатія, співчуття, байдужість, почуття товариськості, провини, любові тощо), до колективу, до мистецтва.

Важливою умовою виховання гуманних почуттів дитини є виховання в неї емоційно-позитивного ставлення до навколишньої дійсності. Позитивний емоційний стан є основою доброзичливого ставлення до людей, прояву гуманних почуттів щодо них. Негативний емоційний стан призводить до протилежного результату [5, с. 3].

Гуманні почуття формуються в дошкільників у процесі взаємин із дорослими та однолітками. Французький психолог А. Валлон вважає, що для розвитку особистості дошкільника (у віці від 3 до 6 років) почуття прихильності до людей украй необхідне. Якщо в дитини не буде цього почуття, вона може стати жертвою страхів і тривожних переживань.

Розвиток гуманних почуттів тісно пов'язаний із формуванням морально-етичних

уявлень дітей, із установленням досвіду моральної поведінки. На основі цього досвіду в дитини формується почуття відповідальності перед іншими людьми. У відповідь на постійну турботу й любов з боку батьків і педагогів у дитини з'являються почуття поваги та любові до них. Дослідники ділять процес морального виховання на три складові. Перший план становить засвоєння елементарних правил поведінки, відтак закладаються початкові моральні почуття; на другому – формуються перші етичні уявлення, а на третьому – виробляються моральні переконання, звички поведінки, триває розвиток моральних почуттів. Особливістю морального становлення особистості є одночасне, а не по чергове формування моральних якостей [3, с. 4].

У старшому дошкільному віці моральні навички та звички, які розвиваються на основі осмисленого ставлення до морального змісту вчинків, стають міцнішими. Педагог виховує в дітей усвідомлену поведінку, підпорядковану нормам суспільної моралі. Сформовані моральні уявлення слугують основою розвитку мотивів поведінки, які спонукають дітей до тих чи інших вчинків. Саме аналіз мотивів вчинків дає вихователю змогу проникнути в сутність поведінки дитини, зрозуміти причину того чи іншого її вчинку й обрати найефективніший спосіб впливу.

Як підкреслюють вчені С. Ладивір, В. Кузьменко, Т. Поніманська, у старших дошкільників важливо сформулювати такі мотиви поведінки, які б спонукали їх до вчинків, що відображають суспільну спрямованість особистості (потурбуватися про товариша, поступитися власним бажанням заради задоволення колективних інтересів тощо). Формування мотивів поведінки пов'язане з організацією різноманітної діяльності дітей, спілкування їх між собою та педагогами, батьками, іншими людьми [4, с. 5].

У проблемі збагачення досвіду дітей моральними уявленнями про норми гуманних взаємин виокремлюються два напрями:

1) формування в дошкільників емоційної орієнтації на іншу людину в умовах дошкільного закладу й сім'ї;

2) забезпечення експресивної виразності спілкування, що дає дитині змогу оволодіти мовою почуттів як засобом взаємин із дорослими й дітьми [1, с. 32].

Психолог О. Леонтьєв указував, що в дошкільному дитинстві світ оточуючих людей ділиться для дитини на два кола. Перше включає інтимно близьких людей, взаємини з якими визначають її взаємини з усім іншим навколишнім світом. До цього інтимного світу О. Леонтьєв зараховує й вихователя. Друге коло утворюють усі інші

люди, ставлення до яких опосередковане цим першим колом [4, с. 3].

На жаль, досить часто зустрічаються батьки, які погано розуміють свої обов'язки, пов'язані з вихованням дітей, допускають грубі помилки в цій справі. Низький рівень моральної вихованості батьків знижує рівень виховного потенціалу сім'ї, це, у свою чергу, відображається на формуванні окремих моральних рис дошкільника. До таких помилок можна зараховувати недооцінювання батьками значення морального виховання дитини в перші роки життя, внаслідок чого значно гальмується формування в дітей гуманних почуттів.

Усі батьки одностайні в бажанні вирости гарних людей, але щодо єдності поглядів на те, як потрібно це робити спільно з педагогами, до гармонії ще далеко. Отже, одним із важливих факторів виховання гуманістичної спрямованості особистості дошкільника є роз'яснення батькам необхідності встановлення сприятливого емоційного клімату в сім'ї. Завдання сімейного виховання – прищеплення дітям позитивних моральних якостей. Сім'я – найперший осередок, де росте й виховується дитина, тут закладаються основи гуманності, людяності.

Так чи інакше вихователями дитини є всі дорослі люди, з якими їй доводиться спілкуватися. Однак найбільше впливають на звички та характер, що тільки закладаються, найближчі люди – члени сім'ї, ті, хто приділяє дитині найбільше уваги й ласки.

Провідним чинником морального розвитку в сім'ї є спрямованість батьків на досягнення гуманістичних виховних цілей. Усвідомлення їх усіма членами родини – запорука успіху.

Якщо в сім'ї носіями гуманних почуттів є батьки, то в дошкільному закладі ця функція покладається на вихователя. «І від того, як пройшло дитинство, хто вів за руку дитину в дитячі роки, що ввійшло в її розум і серце з навколишнього світу, від цього вирішальною мірою залежить, якою людиною стане малюк». Ці слова В. Сухомлинського наголошують на тому, що на педагога покладена надзвичайно важлива місія – стати для дитини позитивним прикладом, мірилом усіх гуманних цінностей. Від того, як він виглядає в очах своїх вихованців, значною мірою залежить результат його діяльності. Уже старші дошкільники цінують вихователя за справедливість і добре ставлення до всіх дітей, за його особистісні й ділові якості [1, с. 16].

Формуючи в дітей уважне, чуйне ставлення до оточуючих, педагог має пояснювати, чому саме так, а не інакше потрібно чинити, вправляти дітей у вмінні проявляти

турботу й розуміння, співчуття. У дошкільному закладі дитина постійно перебуває серед однолітків, у колективі: усі разом граються, працюють, навчаються. Зусилля вихователя тут спрямовуються на те, щоб надати їхнім взаєминам щирості та доброзичливості. Душевна чуйність, теплота й увага до кожної дитини, бережливе ставлення до її внутрішнього світу – головні критерії, які визначають взаємини «вихователь-діти». У будь-яких обставинах педагог повинен рахуватися із почуттям власної гідності кожної дитини, прагнути до встановлення взаєморозуміння, заснованого на повазі, довірі та любові до дітей; бути справедливим в оцінюванні їхніх знань, вчинків, розв'язанні конфліктних ситуацій, бути вимогливим до дітей і у своїх вимогах завжди залишатися доброзичливим.

Отже, стимулювання гуманних проявів дітей щодо оточуючих дорослих і однолітків поруч із розвитком уявлень про гуманні цінності є шляхом формування гуманістичної спрямованості особистості дошкільника.

Наслідуючи дії дорослих, співпереживаючи їхнім радості й смутку, дитина прилучається до навколишнього життя. Гра – це своєрідна школа, у якій дитина активно і творчо засвоює норми та правила поведінки людей у суспільстві, їх ставлення до праці, їхні взаємини. Гра є тією формою діяльності, у якій значною мірою формується суспільна поведінка самих дітей, їх ставлення до життя, один до одного [3, с. 3].

З метою виховання, прагнення до хорошого й неприязні до поганого, вихователь через гру та в грі розкриває дітям сутність тих чи інших позитивних фактів, дає їм оцінку, викликає в дітей бажання наслідувати їх і тим самим формує їх ставлення до того, що відображається в грі. Саме сюжетно-рольова гра є одним із важливих факторів розвитку гуманістичних почуттів у дітей дошкільного віку.

За свідченням видатного психолога Л. Виготського, гра викликає в дитини сильні та яскраві почуття й одночасно вчить дитину не сліпо слідувати емоціям, а підпорядковувати їх правилам гри та кінцевому результату. Сюжетно-рольова гра може бути засобом виховання гуманних почуттів, оскільки в ній моделюються взаємини людей у суспільстві. Розігруючи разом з іншими дітьми події з оточуючого життя, виконуючи певну роль, дитина включається в складну систему взаємин. Таким шляхом вона активно входить у життя, вивчає різноманітні норми поведінки людей у суспільстві. Особлива цінність гри полягає в тому, що в ній дитина повинна поводитися так, як цього вимагають правила взятої на

себе ролі. Саме в грі «шліфуються» якості особистості й форми поведінки.

У грі дитина наслідує не тільки реальних людей чи події навколишнього життя, а й перевтілюється в тих героїв художніх творів чи кінофільмів, бути схожою на яких вона прагне. Дорослі повинні сприяти розвитку дитячих ігор за мотивами оповідань і казок. Психолог О. Запорожець зазначав, що гра, як і казка, вчить дитину перейматися думками й почуттями зображуваних людей, виходячи за рамки повсякденних вражень у більш широкий світ людських прагнень і вчинків. Силою уяви створюються образи, поєднується реальне, звичне з вигаданим, що надає дитячій грі привабливості [3, с. 4].

В іграх дітей виявляються гуманні відносини між людьми. Але це не означає, що діти не конфліктують між собою. Часто взаєморозуміння дітей в іграх порушується, що є причиною неадекватності знань дошкільників, егоїстичних проявів окремих дітей, порушення ними правил поведінки тощо. Тому функція вихователя – цілеспрямоване педагогічне керівництво ігровою діяльністю дітей, а також ознайомлення їх із тими явищами, які вони намагаються відтворити у своїх іграх. Для того, щоб ігри були наповнені виховним змістом, відображали суспільні явища, необхідно збагачувати дітей враженнями про навколишній світ, знайомити з подіями сучасного життя. І тут велику роль відіграють безпосередні спостереження за оточуючим життям, дитяча художня література, засоби масової інформації й, звичайно, розповіді дорослих, які допомагають дитині осмислити те, що вона бачить, і створюють так передумови для виникнення й розвитку ігор.

У практиці дошкільного виховання актуальними є питання формування позитивних взаємин у колективі дітей, про те, як навчити дитину керувати своїми почуттями, надаючи їм доброзичливого, гуманного забарвлення, вчити їх переборювати в собі егоїстичні прояви. Для вирішення цих питань необхідно розглянути психолого-педагогічні передумови підвищення ролі самооцінки у становленні гуманістичної спрямованості особистості дошкільника [2, с. 4].

За даними вітчизняних психологів І. Беха, О. Кононко, С. Ладивіра, важливою такою умовою виховання гуманістичної спрямованості особистості є формування цілісного ставлення дитини до себе як до суб'єкта гуманних відносин, які передбачають емоційно-позитивну взаємодію між дітьми на довірливій основі та супроводжуються почуттями радості, співчуття, співпереживання, а також задоволення від спілкування.

Дитині потрібно пережити своє ставлення оточуючих до себе самої, внаслідок чого будуть усвідомленими й закріпленими ті емоції та почуття, які несуть відомості про її особистісну цінність.

Важливою для дитини є оцінка її дій вихователем, під впливом якої в дитини виникає емоційно-ціннісне ставлення до себе. Позитивна оцінка педагога пробуджує в дитини прагнення бути хорошим, тобто є фактором гуманістичної спрямованості особистості дошкільника. Отже, через позитивний емоційний досвід «прояв турботи й доброти, уваги до оточуючих людей» у дітей виникає потреба в позитивній оцінці себе і своїх дій іншими людьми.

Характерною рисою дошкільників є оптимістичний, радісний, бадьорий настрій. В атмосфері радості легко зароджуються такі цінні гуманні якості, як доброзичливість, готовність надати допомогу; діти довірливо ставляться до однолітків і оточуючих дорослих. У стані радості в дитини з'являється впевненість у власних силах, дитина стає активнішою, охоче допомагає дорослим, виконує трудові доручення. Дуже важливо правильно оцінити душевний стан дитини, розділити цю радість [2, с. 3].

Спостерігаючи за взаєминами дітей, їх вчинками, слухаючи, як вони відгукуються про той чи інший вчинок, як пояснюють його, яку оцінку дають поведінці своїх товаришів, дорослих, як оцінюють героїв і персонажів художніх творів, можна правильно свідчити про те, які ж їхні уявлення про мораль.

Виховання в дитини почуття прекрасного є однією з умов виховання гуманних почуттів. Гарні людські взаємини, навколишня природа, мистецтво – поезія, музика, живопис – сприяють пробудженню почуття прекрасного, а разом із тим радості, оптимізму. У душі дитини, яка вміє радіти, не залишається місця образам, заздрощам. Дорослі ж не завжди знають, як пробудити в дитини почуття прекрасного. Спілкування дітей із природою під час прогулянок у парк, ліс, на річку, в поле – один із засобів, який викликає радість, що розвиває сприйнятливості до прекрасного. Тому педагог повинен завчасно підготуватися до таких прогулянок, створити атмосферу радісного очікування, таємничості, зацікавленості. Поняття краси має стати для дитини конкретним, образним. Завдання дорослого – вдихнути душу в оточуючий дитину світ.

Шлях від формування в дітей знань про добро до правильної поведінки дуже

складний і повинен ґрунтуватися на постійній кропіткій роботі дорослих над розвитком моральної свідомості дітей. Виховуючи в дітей усвідомлене ставлення до власних вчинків, педагог повинен передусім сам зрозуміти причини, які спонукали дитину зробити той чи інший вчинок, а потім обов'язково дослідити, як вона пояснює його, і якщо це пояснення неправильне або неточне, спробувати допомогти дитині розібратися в цьому.

Виховання гуманних почуттів знаходиться в тісній залежності не тільки від рівня етичних уявлень дітей, а й від їхньої здатності емоційно реагувати на різноманітні події: радіти, співпереживати, засмучуватись тощо. Якщо між дошкільниками складається зв'язок, заснований на гуманних почуттях, дитина стає чутливішою і сприйнятливою до прохань, уважною до людей, що її оточують [4, с. 4].

Висновки. Отже, можна підсумувати, що виховання гуманістичної спрямованості особистості в дітей старшого дошкільного віку – складний і відповідальний процес, і ефективність його буде залежати від спільних цілеспрямованих зусиль вихователів і батьків. Здійснений теоретичний аналіз не вичерпує проблеми виховання гуманної спрямованості особистості дітей дошкільного віку. Перспективи подальшої роботи вбачаємо в розробці змісту і форм спільної роботи дошкільних навчальних закладів із родинами, діти яких не виховуються в дошкільному закладі. Вимагає вирішення проблема спеціальної підготовки до роботи з родинами щодо формування гуманістичної спрямованості особистості дітей дошкільного віку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Василь Сухомлинський – гуманістична педагогіка / укл. Л. Калуська // Дитячий садок. – 2007. – № 34(418). – 32 с.
2. Кулачківська С. Гуманістичний підхід: теорія і практика / С. Кулачківська, Л. Подоляк // Дошкільна педагогіка. – 2000. – № 10. – С. 3–4.
3. Поніманська Т. Гуманізація педагогічної позиції у просторі дитинства / Т. Поніманська // Дошкільне виховання. – 2003. – № 12. – С. 3–5.
4. Поніманська Т.І. Гуманність: цінність аспект. Сучасні підходи до гуманістичного виховання дошкільнят / Т.І. Поніманська // Дошкільне виховання. – 2002. – № 4. – С. 3–5.
5. Сухомлинский В.А. Хрестоматия по этике / В.А. Сухомлинский; предисл. О.В. Сухомлинской. – М.: Педагогика, 1990. – 303 с.